

ЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ

Костянтин Анатолійович АВТУХОВ,

*кандидат юридичних наук, старший
науковий співробітник, доцент кафедри
кримінології та КВП Національного
юридичного університету імені Ярослава
Мудрого, старший науковий
співробітник Науково-дослідний
інститут вивчення проблем злочинності
ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України*

Ірина Станіславівна ЯКОВЕЦЬ,

*доктор юридичних наук, старший
науковий співробітник, провідний
науковий співробітник Науково-
дослідний інститут вивчення проблем
злочинності ім. акад. В. В. Сташиса
НАПрН України*

Основними міжнародними нормативними актами, що регламентують діяльність установ виконання покарань та поведження з ув'язненими, є Європейські тюремні правила, розроблені Радою Європи (далі – ЄТП), та Мінімальні стандартні правила поведження з ув'язненими, прийняті Радою Організації Об'єднаних Націй (далі – МСП). З часу прийняття у 1955 р. МСП були підтвержені прямо або опосередковано іншими міжнародними чи регіональними інститутами. Вони визнані вихідним документом для формування політики у сфері

виконання покарань законодавчими органами, судами й тюремними адміністраціями. Завдяки міжнародному визнанню МСП набули особливого статусу серед міжнародних кримінально-процесуальних інструментів. Вони стали незамінним джерелом при тлумаченні міжнародної концепції про захист прав людини і повинні бути визнані основною складовою частиною міжнародного законодавства з питань захисту прав людини. Нещодавнє прийняття оновлених МСП (Правила Мандела) лише посилили значення цього документу.

З огляду на розмаїття юридичних, соціальних, економічних і географічних умов зрозуміло, що не всі правила можна застосовувати повсюди і водночас. Вони повинні, однак, покликати до життя постійне прагнення до подолання практичних труднощів, що стоять на шляху їх здійснення, оскільки загалом відбивають ті мінімальні умови, які ООН вважає прийнятними. І хоча «...правила не мають на меті детально описати взірцеву систему пенітенціарних установ, а призначені лише для того, щоб на основі загальновизнаних досягнень сучасної думки і з урахуванням найкращих у наш час систем викласти те, що звичайно вважається правильним з принципового і практичного поглядів у гаузі поводження з ув'язненими та в управлінні установами», саме через такий підхід встановлені у них положення можуть бути узяті за основу при розробці критеріїв оцінки ефективності діяльності ДКВС України, бо МСП являють собою не що інше, як мінімальні умови, котрі розглядаються ООН як прийнятні.

Подібною є сфера дії та застосування (а також значення) ЄТП, які є регіональним міжнародно-правовим актом спеціального значення, що дещо деталізує загальні положення МСП. Характерною рисою ЄТП є їх безпосередньо «управлінська» спрямованість (чого немає, приміром, у МСП). Усі найбільш важливі питання виконання позбавлення волі розглядаються в ЄТП крізь призму ефективного управління місцями позбавлення волі. ЄТП звернені в першу чергу до адміністрації цих установ, роблять акцент на відповідальності тюремної адміністрації, а не на безпосередньому захисті прав окремих засуджених. Разом з тим підкреслюється й той факт, що при досягненні ефективного тюремного управління захист прав і законних інтересів ув'язнених не повинен послаблюватись. Звідси випливає, що ЄТП розглядають ефективність діяльності системи виконання кримінальних покарань через призму ефективного управління відповідними установами, що, у свою чергу, визначається в контексті прав людини.

Необхідно звернути увагу й на принципові відмінності в оцінці ефективності управління місцями позбавлення волі у зазначених актах. Зокрема, аналіз МСП дозволяє стверджувати, що основним критерієм оцінки ефективності діяльності тюрми визнається показник виправлення та ресоціалізації засуджених. Так, у Правилі 58 (попередньої редакції) зазначалось, що мети захисту суспільства можна досягти лише у тому випадку, якщо після відбуття призначеного строку ув'язнення та після повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник є не тільки готовим, а й здатним підкорюватись законодавству та

забезпечувати своє існування. Подібне ставлення до кінцевої мети діяльності установ виконання покарань відмічається протягом майже всього часу їх існування як у СРСР та незалежній Україні, так і в інших країнах. Зокрема, більшість науковців та теперішніх керівників ДКВС України наголошують, що саме виправлення засуджених являє собою один з головних показників успішності (а значить, й ефективності) діяльності установ виконання покарань, а вимірюється він кількістю випадків рецидиву злочинів з боку осіб, які звільнені з місць позбавлення чи обмеження волі. Практично майже ніколи не говориться про те, що рецидив є свідченням відторгнення суспільством колишнього засудженого. Потрібно бути не лише освіченим, мати своє місце на землі, опору у рідних, а й мати виключно розвинуте почуття власної гідності та відповідальності, щоб, не входячи у конфлікт із законом, «протриматись» на свободі.

Уявлення про критерії, за якими оцінюється в більшості інших країн ефективність діяльності подібних до ДКВС України структур, можна отримати, вивчивши питання, що підлягають оцінці при проведенні перевірок й інспектувань, складанні звітів про діяльність у певний проміжок часу. Так, в Англії та Уельсі будь-який процес, спрямований на поліпшення стану справ у в'язницях, починається з оцінки таких питань:

- 1) поводження; одиночне ув'язнення; засоби стримування;
- 2) засоби захисту – огляди; процедури подання скарг; дисциплінарні стягнення; журнали; розмежування різних категорій ув'язнених;
- 3) матеріальні умови – харчування; освітлення та вентиляція; особиста гігієна; санітарні умови; одяг та спальні принадлежности; переповненість камер;
- 4) режими та заняття – контакти із зовнішнім світом; прогулянки на свіжому повітрі; освіта; вільний час; релігія; корисна праця;
- 5) медичне обслуговування – отримання медичного обслуговування; медичне обслуговування жінок; трансмісивні хвороби; медичний персонал;
- 6) тюремний персонал – загальні положення; підготовка персоналу.

Подібні показники є характерними й для інших країн Європи. Ми мали можливість особистого ознайомлення з практикою виконання покарань у Великій Британії, Швейцарії та Норвегії. За визначенням фахівців Королівства Норвегія, яке знайшло своє відображення у керівних документах, основною ідеєю збалансованої кримінально-виконавчої політики є теза, що вирішальним для успішної боротьби зі злочинністю та забезпечення безпеки в суспільстві є «застосування покарання, яке діє». Визначення міри покарання повинно сприяти зменшенню ймовірності рецидиву та вчинення нових злочинів. Діяльність кримінально-виконавчої служби базується на п'яти основних принципах: 1) мета покарання – «у слові закону», у зміні засудженого; 2) гуманність; 3) законність; 4) рівність перед законом; 5) відбув покарання – розраховувався із суспільством. Дотримується також принцип нормалізації перебування у в'язниці, тобто наближення умов перебування до нормального життя. Водночас уряд всіляко пропагує та

впроваджує принцип «гарантії повернення до нормального життя» та визнає існування тісного зв'язку між поглядами на причини злочину та ставленням до ув'язненого. Що ж стосується мети саме покарання у виді позбавлення волі, то вона одна – безпосереднє позбавлення волі, без будь-яких інших обмежень у правах або позбавлення людської гідності.

Забезпечення безпеки в суспільстві є головною метою політики уряду в галузі правоохорони. Ця мета визначає межі діяльності з виконання покарань та соціальної реабілітації. Разом із тим робота із забезпечення належного рівня безпеки в кримінально-виконавчій сфері не повинна призводити до невиправдано високого рівня контролю над всіма засудженими та ув'язненими. Лише дуже невелика група засуджених становить реальну загрозу для суспільства та окремих громадян. Ніхто з числа засуджених не повинен відбувати покарання у більш жорстких умовах або піддаватися більш суворим обмеженням, ніж це реально необхідно. Можливості вчинення нових злочинів у період відбування покарання є незначними при достатньо високому рівні безпеки. Тим не менше тривале тюремне ув'язнення з високим рівнем безпеки та подальший різкий перехід до життя на свободі може підвищити ризик рецидивного злочину після звільнення. Тому виконання покарання в умовах відкритого суспільства є більш ефективним порівняно з тюремним ув'язненням та веде в подальшому до більш високого рівня безпеки в суспільстві.

Базуючись на тезі, що покаранням є сам факт позбавлення волі, а тюремне ув'язнення не повинно бути більш суворим, ніж це необхідно з точки зору безпеки, засудженим дозволяються у допустимому ступені соціальні контакти, які включають побачення, санкціоновані виходи з в'язниці, телефонні розмови, доступ до радіо, телебачення й газет. Усі відхилення від цього загального правила мають бути обґрунтовані. Уряд визнає, що гарантії соціальної реабілітації є відповідальністю держави. Тим не менше протягом багатьох років існувала політична згода відносно вагомості громадських організацій у роботі з повернення колишніх ув'язнених у місцеву громаду. Тому уряд закликає та заохочує громадські організації до розширення їх діяльності та співробітництва з кримінально-виконавчою службою у справах виконання гарантій соціальної реабілітації.

Наведений досвід, нажаль, не набув розповсюдження у вітчизняній діяльності ДКВС України та інших державних інституцій, однак реальний стан ефективності організації виконання покарань в Норвегії зумовлює питання доцільності його впровадження в Україні.